

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ У 1917-1920 РР.

*А.О. Ткаченко, канд. іст. наук, проф.,
Українська академія банківської справи НБУ*

У досліджуваній період на території України існувало декілька державно-політичних режимів, кожний з яких значну увагу приділяв функціонуванню банківських установ і правовому регулюванню банківської діяльності. Проте у ідеологів державно-політичних режимів було принципово різним бачення місця і ролі банків. Особливе місце належить періоду радянської державності, оскільки у цей час відбулися системні зміни у банківському секторі, зумовлені послідовною роботою по згортанню зазначеного виду діяльності як такого.

Загалом суть підходів полягала у так званій “трудовій демократії – запровадженні ліворадикальних засад, спрямованих на позбавлення публічних прав “нетрудових класів”. Такими по-суті стали усі, хто мав безпосереднє відношення до банків чи банківської діяльності. Згідно з концепцією націоналізації банків проводилось відчуження банківських активів з приватної власності фізичних або юридичних осіб у власність держави як засіб створення соціалістичної власності. Якщо в сучасних умовах відчуження об’єктів права приватної власності може бути застосоване як виняток та за умови відшкодування вартості, то у досліджуваній період це було правилом і проводилось у формі безоплатного відчуження.

Правова доктрина щодо націоналізації банків вперше була реалізована російськими більшовиками. 14 (27) грудня 1917 р. ВЦВК прийняв відповідний декрет, який містив положення про встановлення державної монополії щодо банківської справи, про її централізацію з наданням відповідних гарантій дрібним вкладникам. Доктрина щодо націоналізації банків безпосередньо не передбачала згортання банківської діяльності, проте реально це мало місце, оскільки з усіх операцій банківські установи були орієнтовані на здійснення лише окремих – саме тих, що обмежували банківську діяльність.

Націоналізація банківських установ в Україні з огляду на низку обставин розпочалась дещо пізніше. У Маніфесті Тимчасового робітничо-селянського уряду України, прийнятому на початку січня 1919 р., проголошувалось, що оскільки усі банки є власністю трудящих, їх необхідно здати органам Радянської влади. Згодом було видано декрет, який загалом визначав мету націоналізації, уповноважені органи і порядок її проведення. Вперше про націоналізацію банків та її нормативно-правове забезпечення мова йшла у декреті уряду, прийнятому 22 січня 1919 р. Метою націоналізації було визначено викорінення банківської спекуляції і звільнення трудящих від експлуатації банківським капіталом. У трьох пунктах постанови проголошувалося про націоналізацію усіх приватних комерційних, акціонерних банків і банкірських контор. Тимчасове управління справами націоналізованих банків передавалось Харківській конторі Народного (колишнього Державного) банку.

Націоналізація банків і централізація банківської справи викликали потребу впорядкування їх діяльності. З цією метою у квітні 1919 р. була проведена їх реєстрація. Поділялися вони на дві групи. До першої були віднесені товариства взаємного кредиту, міські громадські банки, міські кредитні товариства, земські каси дрібного кредиту. До другої увійшли установи дрібного кредиту, позичково-ощадні і кредитні товариства та їх об'єднання – союзи і кооперативні банки, банкірські дома і контори, міняльні лавки і ломбарди. Усі вони мали зареєструватись у Народному комісаріаті фінансів з обов'язковим поданням статутних і звітних документів. Ненаціоналізованими кредитними установами України залишались товариства взаємного кредиту, міські громадські банки, установи дрібного кредиту і їх об'єднання (кооперативні банки). Націоналізація банків не означала утворення нових кредитних установ, проте передбачала процедуру затвердження їх статутних документів Народним комісаріатом фінансів.

Націоналізація банків зумовила цілу низку подальших змін, які суттєво вплинули на сам зміст банківської діяльності. Так, уже в січні 1918 р. були анульовані усі державні й іноземні позики, усі гарантії урядів по позичках різноманітних підприємств і установ. Наступним кроком став Декрет про конфіскацію акціонерних капіталів колишніх приватних банків. Наслідком націоналізації банків стала постанова про обов'язкове утримання коштів у банках, реалізація якої зумовила низку заходів щодо здобуття коштів із нерухомих запасів приватних осіб. Підприємства націоналізовані і передані в управління органів Радянської влади втрачали право на отримання позичок. Усі капітали споживчих товариств і обігові кошти як приватних осіб, так і установ мали бути розміщені у Державному банку.

Таким чином, націоналізація була проведена безоплатно, супроводжувалась конфіскаціями банківських активів і мала наслідком державну централізацію банківської справи.

Ткаченко, А.О. Правове регулювання націоналізації банківських установ в Україні у 1917-1920 рр. [Текст] / А.О. Ткаченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник тез доповідей VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (10-11 листопада 2005 р.) / ДВНЗ "УАБС НБУ". – Суми : УАБС НБУ, 2005. – С. 87–88.